

ПОРІВНЯЛЬНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Ірина Лапшина

канд.пед.н., доцент,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського,
Україна
vinsela@rambler.ru

Інна Козак

канд.пед.н., доцент,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського,
Україна
vinsela@rambler.ru

У статті розглядаються підходи науковців до трактування завдань та етапів формування мовної особистості; пропонуються порівняльні аспекти формування мовної особистості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Ключові слова: мовлення, мовна особистість, дошкільний та молодший шкільний вік, мовленнєві дії, спілкування, самовираження.

В статье рассматриваются подходы специалистов к выявлению заданий и этапов формирования языковой личности; предлагаются сравнительные аспекты формирования языковой личности детей дошкольного и младшего школьного возраста.

Ключевые слова: речь, языковая личность, дошкольный и младший школьный возраст, речевые действия, общение, самовыражение.

The article is focused on the scientific approaches to the interpretation of objectives and stages of linguistic identity formation; comparative aspects of linguistic identity of preschool and primary school age children are offered.

Key words: speech, language identity, preschool and primary school age, speech acts, communication, self-expression.

Вступ

Входження України в європейський і світовий освітній простір супроводжується розбудовою системи національної освіти, докорінною її модернізацією. Однією з головних цілей сучасної освіти є виховання мовної особистості з українознавчим світоглядом, тобто такої особистості, яка «повинна володіти цілісною системою мовотворення усних і писемних українських текстів, вільно поводитися в різних комунікативних ситуаціях, усебічно сприяти розширенню суспільних функцій мови, створюючи її соціальну престижність» (Єрмоленко, 2010: 121).

Формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, здатної комунікативно виправдано користуватися засобами рідної мови, повинно розпочинатися ще в дошкільному віці. Адже, як підкреслюється в Базовому компоненті дошкільної освіти України саме оволодіння мовою як засобом пізнання і способом специфічно людського спілкування є найбільш вагомим досягненням дошкільного дитинства, розвиток мовлення забезпечує духовно-емоційний розвиток дитини через органічний зв'язок із національним вихованням.

Становлення мовної особистості школяра перспективно продовжується у початковій школі, відповідно до завдань, визначених навчальною програмою «Українська мова. 1-4 класи» для загальноосвітніх навчальних закладів: «Основна мета курсу полягає у формуванні ключової комунікативної компетентності молодшого школяра, яка виявляється у здатності успішно користуватися мовою (всіма видами мовленнєвої діяльності) у процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, вирішення життєво важливих завдань. Навчання української мови має бути спрямоване також на формування соціокультурної компетентності, яка охоплює загальнокультурний розвиток учнів, адаптацію їх до життя в певному соціальному середовищі, громадянське, патріотичне, морально-етичне, естетичне виховання» (Вашуленко, 2011).

Поняття «мовна особистість» було введено в науковий обіг у середині ХХ століття В. Виноградовим, його активно підхопили К. Ажеж, С. Петков, Р. Будагов. Психологічні аспекти проблеми формування мовної особистості розробляли Б. Ананьєв, Л. Виготський, П. Гальперін, М. Жинкін, О. Запорожець, Г. Костюк, О. Леонтьєв, Л. Проколієнко,

І. Синиця. Лінгводидактичні аспекти знайшли своє відображення у працях Г. Богіна, О. Біляєва, С. Єрмоленко, Ю. Караулова, Л. Мацько, Л. Скуратівського, Н. Шумарової. Ряд наукових досліджень присвячено методиці формування мовної особистості в різних ланках освіти. Так, у публікаціях Л.Паламар визначено теоретичні засади розвитку мовної особистості студента; у працях М. Пентилюк, Т. Симоненко, Г. Шелехової розкрито шляхи й методи формування мовної особистості учня середньої школи; у розробках Л. Варзацької, М. Вашуленка, О. Хорошковської – молодшого школяра. Не стоять осторонь досліджуваної проблеми і фахівці дошкільної освіти: А. Богуш, Н. Гавриш, Л. Калмикова, Т. Котик, К. Крутій, О. Трифонова. Хоча ґрунтовних досліджень щодо порівняльних аспектів формування мовної особистості дошкільника і молодшого школяра, на жаль, недостатньо.

У навчально-виховній концепції вивчення української мови наголошується, що мовна особистість – це такий носій мови, який досконало її знає, усвідомлено нею володіє, користується мовою як органічним засобом самостворення, самоствердження і самовираження, розвитку власних інтелектуальних і емоційно-вольових можливостей та як засобом соціалізації особи в даному суспільстві (Єрмоленко, 1994: 29). Складовими мовної особистості, як неодноразово підкреслювалося дослідниками, є не тільки ґрунтовні мовні знання і мобільність їх використання, а й національно-мовна свідомість, мовні здатності й здібності, мовне чуття, мовно-ціннісні орієнтації, мовна культура, мовний смак тощо. Мовна особистість повинна володіти цілою низкою компетенцій: мовною, мовленнєвою, предметною, прагматичною, комунікативною. Складовими мовної особистості є також постійний інтелектуальний і психічний розвиток, духовне багатство. Таким чином, мовна особистість постає як багатогранний феномен, складне поєднання лінгвістичних, соціальних, психологічних характеристик. А тому формування мовної особистості – процес тривалий, складний і різноплановий.

Науковці виділяють п'ять етапів формування мовної особистості:

– рівень мовної правильності. Його досягають завдяки мовній освіті, тобто вивченню правил користування мовною

системою. Цей рівень передбачає вироблення орфоепічних, орфографічних, пунктуаційних навичок, уміння будувати речення, нескладні типові тексти і користуватися ними;

– рівень інтеріоризації – вміння реалізувати себе у мовленні, володіти основними формами усного і писемного спілкування. Це рівень виразності і комунікативної достатності;

– рівень насиченості – володіння багатством і різноманітністю мовних засобів;

– рівень адекватного вибору передбачає досконале володіння функціональними стилями літературної мови, уміння говорити відповідно до ситуації мовлення та відгукуватися точною мовленнєвою реакцією;

– рівень фахової метамови – володіння терміносистемами, фразеологією, мовними формулами тощо професійного мовлення (Мацько, 2002).

Критерієм сформованості мовної особистості вважається здатність репрезентувати себе через мовлення.

Безсумнівно, у дошкільному віці закладаються лише основи мовної особистості. Основними цілями мовно-мовленнєвої освіти на цьому етапі є:

– виховання поваги і любові до державної мови, бажання її вивчати і краще знати, пишатися нею;

– вироблення вміння висловлюватися у доступних формах і видах мовлення;

– формування початкових уявлень про мовні одиниці.

Освітня лінія «Мовлення дитини» передбачає засвоєння дитиною дошкільного віку культури мовлення та спілкування, елементарних правил користування мовою у різних життєвих ситуаціях. Мова виступає «каналом зв'язку» для одержання інформації з немовних сфер буття, засобом пізнання світу від конкретно-чуттєвого до понятійно-абстрактного.

Мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку складається із різних видів говоріння та слухання, у процесі якої формуються мовленнєві вміння і навички. Вивчення української мови в дошкільних освітніх закладах передбачає опанування нею на рівні вільного спілкування з іншими дітьми і дорослими, виховання інтересу та позитивного ставлення до української мови.

Фахівці вважають старший дошкільний вік сенситивним періодом засвоєння рідної мови і найбільш інтенсивного

«соціального наслідування» норм і правил поведінки, в т.ч. й мовленнєвої. Таким чином, цілеспрямовану роботу з формування мовної особистості важливо проводити саме на цьому віковому періоді розвитку особистості.

Методи та методики дослідження

Мовленнєвий досвід дошкільника розпочинається з репродуктивних умінь і навичок, зокрема дитина уважно прислухається до мовлення оточуючих, намагається точно наслідувати деякі висловлювання, доречно їх використовувати. Ефективним способом формування навичок слухання у дітей дошкільного віку є поєднання навчально-пізнавальної та ігрової діяльності. Доцільно використовувати народні словесні ігри, репродуктивні вербальні ігри, предметні дидактичні ігри, ігрові мовленнєві вправи тощо.

Прикладом народних словесних ігор є такі, як «Заборонене слово», «Зіпсований телефон», «Так – ні». Їх ігровий задум полягає у розв'язанні мовленнєвих завдань щодо розвитку мовленнєвого слуху, довільної уваги та логічного мислення, користування зв'язним мовленням, формування умінь вести діалог у ситуації розпитування або обговорення. Рольова поведінка у ході гри пов'язана із виконанням певних ролей, зокрема організатора гри, гравців, членів журі тощо. Наприклад, у грі «Заборонене слово» організатор гри задає гравцям запитання щодо певних аспектів життя дітей; гравці під час відповіді не мають права використовувати «заборонене» слово, про яке завчасно домовились. «Заборонене» слово – *гратися*. Пропонуємо дітям такі запитання: «Чим ви найбільше любите займатися? Що будуть робити дівчатка з лялькою? Чим займаються діти на ігровому майданчику? Хлопчики з кубиків побудували ракету. Що вони робитимуть? Для чого батьки купили сину м'яч? Що він ним робитиме?».

У репродуктивних вербальних іграх розв'язуються передусім мовленнєві завдання щодо виховання звукової культури мовлення, опанування зосередженням слухової пам'яті, довільної уваги, збагачення й активізація словника дітей, розвитку граматичної правильності мовлення, закріплення навичок інтонування висловлювання. З метою автоматизації у дошкільників навичок слухання/розуміння доречно

використовувати на мовленнєвих заняттях такі ігри: «Веселий потяг», «Снігова брила». Як от, організатор гри «Веселий потяг» пропонує одному з гравців послухати групу слів (*світить сонечко*) і повторити її, додаючи своє слово так, аби утворилося речення. Наступний гравець повторює попереднє речення, нічого не пропускаючи, і додає своє слово. Виграє та команда, яка утворить найдовше речення. Наприклад: *Яскраво світить сонечко. Сьогодні яскраво світить сонечко. Сьогодні над нами яскраво світить сонечко.*

Доцільним ігровим мовленнєвим завданням може бути розгадування дошкільниками загадок на домовляння. Такі мовленнєві завдання стимулюють розвиток мисленнєвих операцій, формування уміння прогнозувати висловлювання, активізують словниковий запас дітей.

Провідною організаційною формою виховання мовної особистості дошкільника є заняття, в ході якого дитина розвиває предметний мотив і мету мовлення, виконує різноманітні ігрові та навчальні комунікативні вправи.

Формування мовної особистості дітей молодшого шкільного віку передбачає виконання таких завдань:

- вироблення в учнів мотивації навчання української мови;
- формування комунікативних умінь;
- гармонійний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання і письма);
- опанування найважливіших функціональних складників мовної системи (синтаксичних, фонетичних, графічних, лексичних, морфологічних, орфографічних);
- соціально-культурний розвиток особистості;
- формування в учнів уміння вчитися (Українська мова, 2011).

Основну увагу в навчанні молодшого школяра української мови необхідно приділити розвитку вмінь здійснювати всі види мовленнєвої діяльності: слухання/розуміння, говоріння, читання, письмо, нормативність яких у подальшому забезпечуватимуть елементарні лінгвістичні уявлення. Учнів необхідно цілеспрямовано вчити «стежити за розвитком думки, адекватно сприймати емоційно-оцінну інформацію; помічати в тексті слова, найважливіші для розуміння висловлювання; усвідомлювати

значення загального тону, тембру, темпу, сили голосу» (Мацько, 2002:13). На основі аудіативних умінь і навичок з'являється можливість результативно формувати навички самостійного продукування висловлювання – діалогічного та монологічного, в усній та письмовій формах. Передусім це декламування й переказ готових текстів і побудова власних висловлювань на теми, близькі життєвим ситуаціям: на основі прослуханих і прочитаних творів, переглянутих мультфільмів, розповідей учителя та однокласників про ті чи інші події тощо. З цією метою використовуються сюжетно-рольові, творчі ігри, вчителем створюються комунікативні та умовно-навчальні мовленнєві ситуації (привітання, вибачення, запрошення, погодження/непогодження, подяка тощо). При цьому важливо «прищеплювати школярам культуру спілкування, яка виявляється не тільки в доречному використанні формул мовленнєвого етикету, а й в умінні уважно слухати співрозмовника, призупиняти своє мовлення, щоб дати можливість висловитись іншому, погоджувати власні репліки з тим, що сказав співрозмовник, в умінні сказати йому добре слово, висловити критичне зауваження в такій формі, щоб нікого не образити» (Мацько, 2002: 13).

Сюжетно-рольові й імітаційні ігри, ігри-драматизації та режисерські ігри, ігри-інсценізації мають значний виховний потенціал для засвоєння дітьми дошкільного віку основних правил спілкування, тренування у виконанні відповідних етичних правил комунікативних дій. Адже перебування в різних навчально-мовленнєвих позиціях, їх зміна, взаємини з іншими гравцями створюють сприятливі умови для адекватного сприйняття і розуміння іншого, відчуття його емоційного стану, настроїв, прагнень. Участь в іграх розвиває самосвідомість (гнучкість, глибину, самостійність, ерудицію) дитини, її мовлення стає більш виразним, ясним, доцільним, точним, лаконічним, образним; диференціюється емоційне ставлення до оточення (прихильність, радість від спілкування, турбота про когось, сум за кимось тощо), автоматизується поведінка (тактовність, розкутість, ввічливість, коректність).

Фахівці початкової освіти задля закріплення основ культури спілкування пропонують впроваджувати такі ігри: «Світлофор», «Ти чи Ви», «Телефонна розмова», «Запитуй – відповідай!», «Незвичайний поїзд» та інші.

Розв'язанню освітніх завдань з формування мовної особистості молодшого школяра сприятимуть такі ігрові творчі завдання:

– вимов фрази «здрастуйте», «добрий день», «я тебе уважно слухаю» з максимальною доброзичливістю в голосі;

– уяви собі, що ти дощик, ти крапаєш на землю, на квіти. Як ти з ними привітаєшся? Якою буде твоя інтонація?

– подякуй сонячному промінчику за його тепло і радість; звернись до білої хмаринки, яка заглядає до тебе у вікно, запроси її у гості;

– повернись обличчям до сусіда по парті, обміняйся з ним «добрими словами»;

– склади оповідання від імені кошеня, що загубилося. Воно вже кілька днів нічого не їло, йому холодно і дуже сумно. Прослідкуй за своєю інтонацією. Як ти сформулюєш слова прохання і подяки?

Ці й інші ігрові завдання допомагають дітям молодшого шкільного віку стати більш розкутими, відчуті себе вільними, безпосередніми. Заохочення і похвала педагога сприяють створенню позитивного психологічного фону спілкування, коли діти відчують, що процес спілкування цікавий, легкий і необхідний кожному.

Провідною формою організації мовленнєвої діяльності молодших школярів, опанування лінгвістичних уявлень є урок української мови та урок розвитку зв'язного мовлення. Додатковими організаційними формами комунікативної підготовки можуть бути позаурочні та позакласні заходи мовного й літературного змісту, що проводяться з усім класом фронтально або з групою учнів за їхніми інтересами.

Висновки

Порівняльний аналіз аспектів формування мовної особистості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку демонструє наявність спільних ознак, зокрема розвитку предметного мотиву, усвідомлення мети мовлення, засвоєння суми мовленнєвих дій, виду активності, що спричиняється потребою у спілкуванні, самовираженні тощо; наступності в усіх напрямках розвитку комунікативних можливостей, в усіх видах мовленнєвої діяльності. Основними методами реалізації завдань

формування мовної особистості як у старшому дошкільному, так і в молодшому шкільному віці виступають сюжетно-рольові, творчі ігри, створення комунікативних та умовно-навчальних мовленнєвих ситуацій.

Таким чином, і дитина дошкільного, й молодшого шкільного віку, яка на належному рівні володіє мовленнєвими здібностями, уміє спілкуватися і взаємодіяти з іншими дітьми й дорослими, спроможна розв'язувати різноманітні життєві (побутові, пізнавальні, особистісні) проблеми комунікативними засобами, тобто реалізує свій особистісний розвиток через органічний зв'язок національного і мовленнєвого виховання.

ЛІТЕРАТУРА

- Єрмоленко С. (2010). Формування української мовної особистості / С. Єрмоленко // Українознавство. – № 1. – С. 120-123.
- Калмикова Л. (2007). Мовленнєва діяльність як складова предмету психолінгвістики / Л.Калмикова // Гуманітарний вісник ДВНЗ Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди: Науково-теоретичний збірник. – Вип.12. – Переяслав-Хмельницький, с. 160-163.
- Мацько Л. (2006). Аспекти мовної особистості у перспективі педагогічного дискурсу / Л. Мацько // Дивослово. – № 7. – С. 2-4.
- Мацько Л. (2002). Формування мовної культури / Л. Мацько // Педагогічна газета. – Серпень-вересень. – № 8-9. – С. 6.
- Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1-4 класи (2011). / М. Вашуленко, К. Пономарьова, О. Прищепя, В.Мартиненко та ін. – К.: Видавничий дім «Освіта», с. 10-70.

REFERENCES

- Yermolenko S. (2010). Formuvannya ukrainsoi movnoi osobystosti [Formation of Ukrainian language identity]. *Ukrainoznavstvo [Ukrainian Stud]*, 1, 120-123 [in Ukrainian].
- Kalmykova L. (2007). Movlennieva diialnist yak skladova predmetu psyholingvistyky [Speech activity as a component of psycholinguistics subject]. *Humanitarnyi visnyk DVNZ Pereyaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoria Skovorody. [Human Bulletin SHEE Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda]*, 160-163 [in Ukrainian].
- Matsko L. (2006). Aspekty movnoi osobystosti u perspektsii pedahohychnoho dyskursu [Aspects of linguistic identity in perspectives of pedagogical discourse]. *Dyvoslovo [Magic Word]*, 7, 2-4 [in Ukrainian].
- Matsko L. (2002). Formuvannya movnoi kultury [Formation of language culture]. *Pedahohichna hazeta [Pedagogical Newspaper]*, Aug.-Sept., 8-9, 6 [in Ukrainian].
- Ukrainska mova (2011). Prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv iz navchanniam ukrainskoiu movoiu. 1-4 klasy [The Ukrainian language. Program

Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics

for secondary schools of the Ukrainian language teaching. 1-4 forms.] Kyiv: Osvita [in Ukrainian].

Поштова адреса установи:

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
вул. К. Острозького, б.32, к.221

м. Вінниця,

21100

Стаття надійшла до редакції 30.06.2015